

hoofdstukken waarin de auteur niet schroomt soms verbanden te leggen met de economische conjunctuur of mentale ontwikkelingen — bijvoorbeeld ter verklaring van het teruglopen van de aantallen akten in familierechtelijke zaken wegens het wantrouwen der bevolking tegenover de nieuwe Franse codes.

Het boek van Stevens is niet alleen een model studie overeen stedelijk notariaat in 'overgangstijd', het zal ook lang een naslagwerk zijn voor een ieder die de Franse rechtsgeschiedenis terzake in het algemeen en die van het notariaat in enige plek in België in het bijzonder bestudeert.

A. H. Huussen jr.

R. E. de Bruin, ed., *Drie protestantse conservatieven uit de 19e eeuw. Willem Bilderdijk (1756-1831), Willem Broes (1766-1858) en George Willem Vreede (1809-1880)* (Serta historica VI; Amsterdam: VU uitgeverij, 1994, 88 blz., f25,-, ISBN 90 5383 310 2).

De drie protestantse conservatieven uit de titel van deze bundel zijn de schrijver Willem Bilderdijk (1756-1831), de predikant Willem Broes (1766-1858) en de jurist-hoogleraar George Willem Vreede (1809-1880). Hun levensbeschrijvingen, van de hand van respectievelijk G. J. Schutte, A. de Groot en R. Kuiper, worden voorafgegaan door een inleiding van Schutte en R. E. de Bruin. Daarin beklemtonen zij, zoals gebruikelijk in iedere verhandeling over dit onderwerp, dat conservatisme meer is dan gemopper op de geest der eeuw. Conservatisme is volgens hen 'een term die een rijk geschakeerde lading kan dekken'. Om die rijkdom aan denkvormen te laten zien zijn deze drie hoofdpersonen gekozen.

Dat zij alle drie een variant van het conservatisme vertegenwoordigen wil niet zeggen dat de inleiders het conservatisme ook heel breed definiëren. Het lijkt erop dat bij hen conservatisme hetzelfde is als protestants conservatisme. Het niet van de grond komen van een conservatieve partij wordt geweten aan de verdeeldheid van wat 'het bindmiddel had moeten zijn': het protestantisme. Ook is er geen sprake van een bredere definiëring in die zin dat het conservatisme een onderdeel zou zijn van een langere traditie, zoals bijvoorbeeld bij Kossmann te vinden is in diens Huizinga-lezing in 1980. Het in de inleiding beschreven conservatisme als 'specifiek politieke houding en ideologie' stamt uit het begin van de negentiende eeuw en is een alternatief voor het politiek liberalisme. Het is anti-voluntaristisch en stelt zich op het standpunt van de historische continuïteit. Het is om deze reden dan ook dat zowel het nationalismevraagstuk als '1813' een grote rol spelen in deze inleiding: steeds gaat het om de aard van de Nederlandse identiteit.

Zoals het conservatisme zelf varianten kent, zo is er dus ook geen 'protestants eenheidsfront'. Dat was uiteraard bekend, maar het wordt ons in deze portretten nog weer eens duidelijk gemaakt. De grillige Bilderdijk vertegenwoordigt (behalve dan vooral zichzelf) een heel ander en radicaler protestantisme dan de middenman Willem Broes, die bij het vormgeven van de post-revolutionaire verhouding tussen kerk en staat vooral pragmatisch moest zijn om de lieve vrede te bewaren. Heel anders ook is de sympathieke, maar machteloze Vreede, die, omdat hij jonger is, eigenlijk al bij een andere periode hoort. Vreede aanschouwt zelfs de ondergang van het specifieke protestantse conservatisme dat in deze publikatie centraal staat. Bij al deze conservatieve diversiteit is trouwens opvallend hoezeer alle drie de protagonisten gevormd zijn door Verlichtingsdenkbeelden, al wordt jammer genoeg niet duidelijk van welke 'filozofenbende' (Bilderdijk) deze ideeën nu precies afkomstig waren.

De biografische benadering heeft een voordeel en een nadeel. Het voordeel is dat het verschijnsel conservatisme nu eens niet vanuit een abstracte, theoretische invalshoek wordt bekeken, niet vanuit het werk van 'grote denkers'. Nee, het is nu bijvoorbeeld eens vanuit de wereld van een Willem Broes die in 1816 een heel praktische beslissing moest nemen over het Algemeen Reglement voor de Nederlands Hervormde Kerk. Het nadeel van de biografische benadering door verschillende auteurs is dat niet steeds dezelfde vragen worden gesteld. Zo besteedt Schutte meer energie aan het aantonen van de stelling dat Bilderdijk niet 'almaar conservatiever en onverdraagzamer werd' dan aan de kwestie van de aard van dat conservatisme. Dat euvel vangt ook de inleiding van dit aardige boekje niet echt op.

L. Dorsman

J. Limonard, ed., *De vertrouwde van mijn hart. Het dagboek van Alexander van Goltstein (1801 - 1808)* (Egodocumenten IV; Hilversum: Verloren, 1994, 137 blz., ISBN 90 6550 116 9).

'Mijn gebed was met twijfelmoedigheid vervuld. Berouw over nalatigheid en verdorvenheid'. Met deze woorden opent Alexander van Goltstein (1784-1813) het dagboek, dat als omwerking van een Rotterdamse doctoraalscriptie in de sober uitgegeven reeks Egodocumenten verscheen. Van Goltstein stamt uit een vermogende, adellijke familie van Gelderse origine; zijn jongere broer is het bekende Tweede-Kamerlid en de latere minister Johan Karel. De lezer leert de jongeman kennen als een kwetsbare eenling, die hunkert naar vriendschap en ten prooi valt aan een knagende geloofsonzekerheid. Zijn rechtenstudie in Utrecht lijkt te stagneren onder overwegende inertie en verlammeende verbeelding. Liever koopt Van Goltstein romans en, in een haast ziekelijke drang zijn leven naar morele maatstaven te ordenen, zedelijke handboeken. Deze preoccupatie zet de machteloosheid van de dagboekschrijver om zijn eigen leven in te richten in een schrill perspectief. Zelfs de beroepskeuze — Van Goltstein wil na langdurige overweging 'landman' worden, al acht hij zichzelf daarvoor niet geschikt wegens de zware lichamelijke inspanning — wordt hem door zijn ouders ontnomen.

Het dagboek, dat berust in het familiearchief in het Rijksarchief in Gelderland, kent geen duidelijke regelmaat; het eindigt abrupt. Het proza is soms zakelijk, droog staccato, dan weer intiem met lange uitweidingen. De stijl is overwegend weinig meeslepend en somber, maar qua toonzetting niet zonder meer pessimistisch.

Het belang van de uitgave is evident. *Ms journal intime* is het dagboek een eerste voorbeeld van bewustwordingsliteratuur in Nederland. Bovendien wijst de bewerkster op de overgangsfase rond 1800 waarin de adolescentie als levensfase een andere inhoud kreeg. Illustratief hiervoor is de interpretatie van de sterretjes die maar liefst 241 maal in de tekst opduiken. Deze zouden wijzen op de niet aflatende, maar impliciet blijvende, gewoonte tot onanie (38). Opvallend is het achterwege blijven van verwijzingen naar verlovings-, huwelijks- of de omgang met vrouwen in het algemeen. De vermeende ontwikkeling van Van Goltstein tot atheïst (36) is interpretatief en komt in het dagboek niet helemaal uit de verf. Het introspectieve karakter van het dagboek, neerslag van de preoccupatie met het eigen gevoelsleven, is weliswaar nieuw maar waarschijnlijk niet exemplarisch, en hangt wellicht samen met de in eigen ogen falende capaciteit vriendschappen te sluiten. Er zijn ook indicaties in de tekst die wijzen op het bewust gebruik van de methode van schrijven als therapeutisch middel (122). In elk geval fungeert het dagboek alleen in mindere mate als spiegel van het aristocratische en het studentenleven in de Franse tijd.